

10. Рассолов М.М. Управление, информация и право. – М.: Юрид. лит. – 1991. – 224 с.

11. Семилетов С.И. Информация как особый нематериальный объект права // Гос-во и право. – 2005. – №5. – С. 67-74.

12. Копылов В.А. О систематизации и кодификации информационного законодательства и праве собственности

на объекты информационных отношений // Научно-техническая информация. – 2002. – №5. – С. 1-13.

13. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Т.4 / За ред. проф. І.В. Спасько-Фатеевої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: ФО-П Колісник А.А., 2010. – 768 с.

УДК 347.23:347.21

ЗАХИСТ ВОЛОДІННЯ ЯК ФАКТИЧНОГО ПАНУВАННЯ НАД РІЧЧЮ

Бурлаков С. Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Стаття присвячена проблемам володіння як категорії цивільного права, яка полягає у фактичному пануванні над річчю. Окрема увага придляється цивільно-правовому захисту володіння від дій третіх осіб, у тому числі власника.

Ключові слова: володіння, річ, право власності.

Аннотация: Статья посвящена проблемам владения как категории гражданского права, которая состоит в фактическом господстве над вещью. Отдельное внимание уделяется гражданско-правовой защите владения от действий третьих лиц, в том числе собственника.

Ключевые слова: владение, вещь, право собственности.

Annotation: This article is devoted to the problems of ownership as a category of civil law, which is the actual domination of thing. Special attention is paid to civil legal protection of ownership from acts of third parties, including the owner.

Key words: possession, things, ownership.

У Цивільному кодексі України (надалі – ЦК України) про володіння як фактичне панування над річчю згадується у ч. 1 ст. 897 ЦК України [1]. При цьому визначення вказаного поняття дається через визначення володільця майна – як особи, яка фактично тримає його у себе. Передбачена у вказаній нормі «конструкція володільця» поширюється щодо особи, яка володіє чужим майном. Водночас згідно із ч. 1 ст. 398 ЦК України правомірність фактичного володіння майном пов'язується із наявністю в особи права володіння, яке може виникати на підставі договору з власником або з особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах встановлених законом. Таким чином у наведених нормах «фактичне володіння» розглядається невіддільним від такої складової, що становить зміст права власності як «права володіння», яке власником або уповноваженою ним особою може бути надане й іншим особам, що дозволяє його розглядати як поняття, яке є похідним від права власності.

Втім, ЦК України не містить норм про володіння як фактичне панування над річчю, які б враховували можливість його існування окремо від права власності на майно (не похідного від права власності), що варто визнати одним із серйозних його недоліків. Наприклад, згідно із абз. 3 ч. 2 ст. 331 ЦК України право власності на нерухоме майно виникає з моменту його державної реєстрації. Однак, до проведення державної реєстрації, яка обумовлюватиме виникнення у особи права

власності, особа вже є фактичним володільцем новоствореного об'єкта нерухомості. До таких випадків можна віднести і набувальну давність, яка згідно із ст. 344 ЦК України є підставою виникнення права власності у особи, яка добросовісно володіла чужим майном протягом встановленого законом терміну.

Слід відзначити, що вітчизняний правопорядок втратив цей важливий інститут речових прав, який відомий всім сучасним розвинутим правовим системам. Історично володіння як факт, відмінне від право володіння визнавали давні римляни. Визначаючи роль цього інституту Новицький І.Б. вказує, що володіння у розумінні фактичного панування над річчю є саме тим відношенням, на підґрунті якого історично формувався інститут права власності [2, с. 75]. Одночасно він відзначав, що в більш розвинутому римському праві «володіння» і «право власності» – різні категорії, які могли співпадати в одній й тій же особі, але й могли належати і різним особа [2, с. 75]. У Стародавньому Римі володіння розумілося саме як фактичне положення пов'язане з юридичними наслідками (можливість набуття права на річ, право на захист тощо). Римські юристи диференціювали володіння та визнавали таким не будь-яке оволодіння річчю. Так, вирізнялося власне *володіння* (*possessio, possessio civilis*) та *просте тримання* (*detentio* або *possessio naturalis*). Для виникнення володіння (*possessio*) необхідним було наявність двох елементів: 1) *corpus possessionis* (тіло володіння, тобто саме фактичне оволодіння, заволодіння річчю) та 2) *animus*

possessionis (намір, воля на володіння). Більш того, воля володільця повинна бути спрямована на володіння самостійно, без влади іншої особи над собою, – воля відноситься до речі як до своєї (*animus domini*). Практичною цінністю розмежування саме володіння та тримання є таке положення, за яким володільці (*possessores*) безпосередньо захищалися від будь-яких незаконних посягань. Орендар, користувач як тримач чужого майна мав змоги отримати захист лише через власника, від якого отримав річ. Пізніше *corpus possessionis* стали визнавати у випадках, коли при нормальних умовах для особи забезпечена можливість тривалого безперешкодного прояву власного панування над річчю. Розвиваючи думку Ерлінга, що володіння це видіння власності, відзначимо, що володіння є передумовою права власності та його правомочностей.

З наведеного випливає, що фактичне володіння майном може мати місце раніше за виникнення у особи права власності, а в деяких випадках виникнення права власності може ставитись у залежність саме від фактичного володіння майном. В таких випадках виникає необхідність забезпечення захисту фактичного володіння на рівні з правом власності.

Розглядаючи можливість здійснення захисту «фактичного володіння» треба відзначити таке. Відповідно до ч. 1 ст. 317, 319 ЦК України власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. ЦК України згадує володіння як певний вид прав (власності, оренди тощо), тоді як фактичне володіння, з одного боку, не є правом, а з іншого боку його правомірність ставиться у залежність від наявності у особи щодо такого майна певних речових прав (права як власності, так і обмежених речових прав).

У зв'язку із цим, видається необхідним чітко відмежувати фактичне володіння від речових прав. Тому фактичному володінню у ЦК України необхідно присвятити окремі норми, наприклад в окремій главі, що має розпочинати розділ про власність й інші речові права та не обмежуватись тільки правами на чуже майно.

Видається, що володіння повинно визначатися як фактичне панування над річчю. Таке панування має забезпечувати владу, достатню й необхідну для спокійного використання (господарської експлуатації) речі. Для набуття володіння необхідні *фактичні*, а не тільки юридичні дії, а також слід врахувати, що володіння може бути набуте і внаслідок лише фактичних дій. Володіння досягається шляхом передачі речі або іншим способом, що дозволяє встановити панування над річчю. Вважаємо, що варто відмовитися від ідеї про те, що для виникнення володіння як факту (не як права, правомочності) необхідно лише вчинення правочину (договору) про володіння, що призводить до викривленого уявлення про те, що для набуття фактичного володіння необхідно вчинити тільки правочин і, як наслідок – заперечування володіння як права через відсутність відповідного правочину, або через визнання правочину недійсним без врахування добросовісності фактичного володіння. Таке положення є неприпустимим.

Треба враховувати, що фактичне володіння не є правом, можливе володіння річчю, що не відповідає всім тим умовам, які пред'являються до об'єкта права, наприклад, введення в експлуатацію об'єкта нерухомості та проведення державної реєстрації права власності на нього. Оскільки володіння не є правом, воно не підлягає державній реєстрації. У той же час, річ як об'єкт фактичного володіння має такі істотні властивості, які дозволяють розглядати її при відомих умовах як об'єкт права (наприклад, самовільна будова). Так, наприклад, споруджувані об'єкти до виникнення на них права власності перебувають у володінні. Іншим прикладом володіння є застава (заставоутримувач тримає річ не від власного імені, не як власну, а як чужу для того, щоб повернути її власнику, коли борг буде повернуто, який забезпечується); іпотека; внесення майна або виконання в депозит нотаріуса; секвестрація (у випадку виникнення спору про право, особи передають спірну річ до вирішення судового спору будь-якій третій особі, яка немає наміру відноситися до речі як до власної. Така особа є утримувачем речі, але невідомо від кого).

Фактичне володіння, у тому числі, набуття майна у фактичне володіння, доступно недієздатним, однак вони не можуть набувати права через їх обмежену дієздатність. Таку норму доцільно встановити як гарантію захисту інтересів недієздатних, які здійснюватимуть його через своїх законних представників.

З огляду на втрату нашим правом усього інструментарію володіння, необхідно показати зв'язок володіння із законним і незаконним володінням, і вказати такі види незаконного володіння, як сумлінне й несумлінне. У цьому змісті потрібно сказати, що володіння може здійснюватися: 1) власником або власником іншого речового права, що дає володіння, самостійно; 2) з волі власника (оренда, зберігання, доручення, перевезення, довірче управління тощо) або в передбачених законом випадках для власника (володіння спадкоємним майном, секвестр, володіння майном підпічного, безвісно відсутнього тощо) – *законне володіння*; або 3) не з волі власника й не для власника – *незаконне володіння*. При цьому незаконне володіння може виступати як сумлінне – якщо воно отримано від особи, яка не мала права на відчуження, про що набувач не знав і не міг знати при належній обачності; 4) власником для давнини. Володіння, здійснюване працівником юридичної особи при виконанні своїх службових обов'язків, є володінням, здійснюваним цією юридичною особою. Відмова від виділення поряд з володінням тримання й/або опосередкованого володіння робить також зайвим розрізнення володіння тільки себе, з наявністю *animus possidendi* (сюди ставилися б у нашому праві власник і незаконний власник) і без такого наміру, що є позитивним чинником, що спрощує застосування власницького захисту.

Повноваження адміністративних (публічних) органів по вилученню майна (органи слідства, митні органи тощо), які приводять до володіння майном, установленню влади над річчю, не є володінням (законним або незаконним), а виступають як відмінні від володіння владні дії. Повноваження на вилучення,

зберігання речей виникають, припиняються й захищаються відповідно до законодавства, що регламентує діяльність цих органів. Тим самим ці відносини виводяться й за рамки власницького захисту. Приватноправові засоби захисту у відносинах із цими органами із приводу володіння припустимі лише остільки, оскільки адміністративні органи діють поза своєю компетенцією (наприклад, після припинення адміністративного провадження).

Знаходження речі у володінні іншої особи, саме по собі не тягне втрати або обмеження права власності. Здійснення володіння припускає безпосередню владу над річчю, але вважається, що володіння зберігається, доки власник, втративши володіння, вживає заходів по його захисту. Володіння також передбачається триваючої у випадку універсального правонаступництва відносно власника. Якщо адміністративний орган (або боржник за договором) не повертає річ після закінчення відповідного строку, володіння припиняється, оскільки не вжиті заходи до його захисту.

Захист володіння здійснюється незалежно від права на об'єкт володіння. Ефективність захисту володіння полягає у звільненні позивача (потерпілого) від обов'язку доведення права на річ, а, відповідно, відповідач (порушник) не має змоги захиститися від вимоги позивача шляхом заперечування права позивача, у тому числі – шляхом доведення свого права на річ. Заборону спору про право у межах захисту володіння необхідно прямо закріпити в законі, оскільки у цей момент на практиці панує думка, що захищатися може тільки суб'єктивне право. Видається, що можна запропонувати можливість зустрічного позову порушника у вигляді спору про право (віндикаційний позов) при обов'язковій умові попередньої передачі спірної речі на час спору третій особі за згодою із власником (позивачем по основному позові), або шляхом передачі речі на час спору під охорону суду. Такі дії не повинні переривати або припиняти судовий процес про захист володіння й повинні здійснюватися за рахунок відповідача незалежно від результату спору.

Володіння захищається від самоуправних дій, від дій, які позбавляють власника володіння mimo його волі. У ЦК України поняття самоправності практично не розроблено. Видається, що можна запропонувати формулу, що *захист дається у випадку втрати володіння в результаті насильницьких, тасмних або інших самоуправних дій, в тому числі розкрадання. Вимога про захист володіння заявляється до порушника володіння або будь-якому наступному власникові.*

Захист володіння може здійснюватися або у вигляді самозахисту або в позовній формі проти завершеного позбавлення володіння. У випадку залучення до захисту володіння адміністративних органів варто вказати у вигляді загального правила,

що будь-яке адміністративне сприяння захисту володіння може бути спрямоване винятково на збереження наявного володіння, незважаючи на представлені новим претендентом документи. У певних випадках, зазначених у законі, можливо допустити й превентивний захист володіння у вигляді вимоги про припинення дій, які спрямовані на позбавлення позивача володіння. Варто спеціально передбачити право власника заперечувати ненормативні акти, що порушують його володіння, у порядку, аналогічному тому, що передбачений ст. 21 ЦК України. Строк власницького захисту варто обмежити, скажімо, одним роком з моменту втрати володіння, оскільки власницький захист передбачається оперативним. Встановлення власницького захисту повинне бути вписане в систему наявних засобів захисту. Відома пандектному праву захист володіння (поряд із захистом від свавілля, самоправності), також і від порушення довіри (тобто якщо не повертається річ, надана прекарно), поглинається у вітчизняному праві захистом у рамках зобов'язального права, у тому числі – позовом про застосування наслідків недійсності правочину. Тому варто обмежити власницький захист тільки самоправністю. Отже, якщо власник передав володіння за договором, то його захист надалі здійснюється відповідно до норм про зобов'язання або в рамках заперечування правочину, це – не власницький захист.

З встановленням власницького захисту відпадає необхідність у поданні віндикаційного й негативного позову законним власникам. Право на віндикаційний позов залишається лише за власником й, можливо, власником речового права (господарського відання, оперативного управління тощо). Зрозуміло, що проти самоуправних зазіхань власник може захищатися за допомогою власницького позову як більш простих засобів, якщо власник виступав як власник і втратив володіння в результаті самоправності. Видається, що при загибелі речі у володінні порушника володіння, власницький захист може перетворитися в позов про стягнення компенсації. Цей позов буде мати подібність із позовом про стягнення компенсації у порядку застосування наслідків недійсності правочину, в якому також не доводиться право на втрачену річ. У тому ж змісті варто захищати й право на доходи від витребуваної речі, або отримане в результаті заволодіння заощадження майна порушника. Для сумлінного власника, що відповідає по власницькому позові, може бути застосоване правило, аналогічне ст. 390 ЦК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Новицкий И.Б. Римское право. – Изд. 6-е, стереотипное. – М., 1998. – 245 с.